

-
-
-

Het slavernijverleden in onderwijs en museum

Aanbevelingen voor de actualisering van het educatieve aanbod

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

slo

Het slavernijverleden in onderwijs en museum

Aanbevelingen voor de actualisering van het educatieve
aanbod

Maart 2018

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2018 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Hans Pietersen en Jeroen Bron

Informatie

SLO

Afdeling: Onderzoek en Advies

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN: 7.7748.745

Inhoud

1.	Inleiding	5
2.	Opdracht en aanpak	6
3.	Het slavernijverleden in het onderwijs	7
4.	Het slavernijverleden in de museale context	12
5.	Aanbevelingen	15
	Bijlage 1 Interviewvragen	17
	Bijlage 2 Geïnterviewde personen	18

1. Inleiding

Geschiedenis wordt constant herschreven door het beschikbaar komen van nieuwe bronnen, een veranderende interpretatie van historische gebeurtenissen en de aandacht voor multiperspectiviteit. Ook veranderende verwachtingen ten aanzien van de rol die geschiedenis speelt, of zou moeten spelen, in een pluriforme samenleving en bij de emancipatie van diverse groepen in de samenleving spelen een rol.

Zo'n actuele verschuiving van perspectief doet zich ook voor rond het thema slavernij. Op 9 februari 2017 organiseerde het Research Center for Material Culture het evenement *Een Gedeelde Geschiedenis: gesprekken over het slavernijverleden* in het Tropenmuseum. Op deze bijeenkomst kwam de wens naar voren om het slavernijverleden als integraal onderdeel van het Nederlandse geschiedenisonderwijs te beschouwen en de wijze van aanbieden in het onderwijs te herzien. Motieven daarbij zijn de erkenning van misstanden uit het verleden; de relatie slavernij, kolonialisme, economische ontwikkeling en de machtsverdeling in de wereld; identiteitsontwikkeling (persoonsvorming) bij nazaten van tot slaaf gemaakten en het wegnemen van belemmeringen voor een volwaardige participatie van alle inwoners van Nederland. Initiatieven zoals de *Decade for people of African descent* (Verenigde Naties), de *Black Achievement Month*, de jaarlijkse herdenking van de afschaffing van de slavernij, een herbezinning op de manier waarop museumcollecties worden gepresenteerd (project *Decolonize the museum*) en de recente discussies over zwarte piet passen in dit beeld.

In de museale sector wordt nagedacht over de educatiefunctie t.a.v. het slavernijverleden, zowel voor het algemene publiek als voor kinderen en jongvolwassenen in het onderwijs. In het onderwijs is al aandacht voor het slavernijverleden: het maakt deel uit van de tijdvakken, het is een venster in de Canon van Nederland en is daarmee opgenomen in de kerndoelen en eindtermen. Om die reden is het slavernijverleden terug te vinden in lesmethodes die leraren gebruiken in hun lessen.

Niettemin zijn er vragen over de kwantiteit en kwaliteit van het onderwijsaanbod over het slavernijverleden. Het Ministerie van OCW heeft SLO de opdracht gegeven om te verkennen welke kansen en belemmeringen er zijn om het onderwijs over het slavernijverleden te actualiseren. Welke verwachtingen bestaan er bij betrokkenen, welke vraag bestaat er in het onderwijs, welke rol kan de museale sector spelen?

2. Opdracht en aanpak

In opdracht van en in overleg met het Ministerie van OCW heeft SLO een beperkte oriëntatie uitgevoerd. Het doel van deze oriëntatie is: "Verkennen van de opvattingen over en kansen en bedreigingen voor het onderwerp slavernijverleden in het primair en voortgezet onderwijs, alsmede het verkennen van de bijdrage van musea en andere erfgoedinstellingen aan het onderwijs over het slavernijverleden."

Gezien de beperkte omvang van de opdracht is afgesproken om interviews af te nemen met betrokkenen met verschillende achtergronden: het onderwijsveld, de museale wereld, thema-experts en wetenschappers. Ten behoeve van de interviews is eerst een groslijst opgesteld. In overleg met de opdrachtgever hebben we daar acht personen uit gedestilleerd (zie bijlage 2). De interviews zijn in de periode oktober – december afgenomen.

Voor de interviews is een interviewleidraad vastgesteld bestaande uit zeven vragen (zie bijlage 1). De vragen gaan in op de huidige en de gewenste situatie en op gesignaleerde belemmeringen en mogelijke oplossingen.

Tijdens de looptijd van het project is het onderwerp slavernijverleden door middel van bijdragen in diverse media veelvuldig in de publieke belangstelling geweest. Dit onderstreept nogmaals de actualiteitswaarde van het onderwerp in de Nederlandse samenleving. Ook maakt het duidelijk dat er versnipperd wel kennis over het slavernijverleden bestaat, maar dat van een systematische opbouw van die kennis geen sprake is.

Gezien het beperkte aantal interviews kan de uitkomst van het onderzoek niet als representatief beschouwd worden. Niettemin hebben we de indruk dat er wel een grote lijn is op te maken uit de interviews. De weerslag hiervan vindt u in deze notitie.

3. Het slavernijverleden in het onderwijs

Onderwijs

De snel veranderende samenleving stelt steeds meer eisen aan het onderwijs. Scholen staan voor de taak om keuzes te maken uit die veelheid aan *claims on aims*-, ofwel vele onderwerpen die aandacht behoeven. Een van die claims betreft de behandeling van het slavernijverleden. Alhoewel dit binnen het geschiedenisonderwijs een verplicht onderwerp is, kunnen scholen zelf bepalen in welke mate en op welke manier het onderwerp wordt behandeld. Daarbij spelen de leerlingpopulatie en de onderwijsvisie van de school een belangrijke rol. De mogelijkheden om tegemoet te komen aan wensen uit de samenleving staan soms op gespannen voet met de beschikbare tijd, maar ook met de toerusting van leraren. De aandacht voor het geschiedenisonderwijs in de initiële opleiding (pabo) is zeer beperkt, doorgaans minder dan veertig uur.

Interviews betrokken uit het onderwijs

Er is één interview gehouden met een docent/methode-ontwikkelaar in het mbo en twee met schoolleiders in het primair onderwijs: één in een goed gesitueerde school in Haarlem en één in Amsterdam Zuidoost.

De twee scholen gaan ieder op een eigen wijze om met de ruimte die er is om keuzes te maken in het eigen onderwijsaanbod. Het gevoel van urgentie om het slavernijverleden te behandelen verschilt bij beide scholen. Op de school in Haarlem wordt de urgentie niet gevoeld. Wel is men zich bewust van het belang van het onderwerp vanuit de canon en de actualiteit. Het onderwerp wordt volgens de geïnterviewde adequaat aangeboden in de geschiedenismethode die de school gebruikt, maar of en hoe het slavernijverleden wordt behandeld is afhankelijk van de leraar. De leerlingenpopulatie wijst discriminatie af, maar de inschatting is dat dit meer voortkomt uit sociale wenselijkheid dan vanuit eigen ervaring.

De school in Amsterdam voelt de urgentie wel. Zij vindt het onderwijsaanbod ontoereikend: methodes zijn te summier en aanvullend materiaal of buitenschools aanbod is te versnipperd of incidenteel. De school heeft zelf materiaal ontwikkeld en nodigt gastsprekers en ervaringsdeskundigen op het gebied van identiteit, discriminatie en het slavernijverleden uit.

In het mbo is de aandacht voor het slavernijverleden vrijwel nihil. Het woord slavernij wordt nog wel gebruikt waar het gaat om de relatie Nederland en Suriname, Aruba, Curaçao, Sint-Maarten en Caribisch Nederland, maar het onderwerp wordt niet inhoudelijk behandeld. De geïnterviewde docent heeft in overleg met de school zelf een keuzemodule ontwikkeld over Caribische geschiedenis waarin wel aandacht is voor het slavernijverleden van Nederland. Vanuit zijn nevenfunctie als methodeschrijver geeft hij aan dat methoden vanuit een (wit) eurocentrisch perspectief worden ontwikkeld. Vermeende helden als Piet Hein krijgen de nodige aandacht, maar een vrijheidsstrijder als Tula weer niet. Volgens de docent lijkt er wel meer aandacht te komen voor het ontwikkelen van empathisch vermogen van leerlingen, mede als onderdeel van persoonsvorming maar het is de vraag of in het huidige onderwijsaanbod de bewustwording bij leerlingen over de onderlinge verhoudingen tussen bevolkingsgroepen in de samenleving voldoende wordt ontwikkeld.

Suggesties vanuit het onderwijs

- Mogelijkheden om het aanbod te verbeteren ziet de Haarlemse schoolleider met name in de relatie tot persoonsvorming: het vergroten van het inlevingsvermogen. Dit zou kunnen door meer ervaringselementen in te brengen in de vorm van gastlessen, museumbezoek, films die ook ingaan op situaties waarin (gekleurde) mensen klem komen te zitten in hun situatie of waarin de gevolgen van het slavernijverleden voelbaar worden.
- Bij de school in Amsterdam is sprake van een sterk gevoel van urgentie. Men is niet tevreden met hetgeen in de lesmethode wordt aangeboden, zowel kwalitatief als kwantitatief. Daarom hebben zij het aanbod aangevuld met zelf ontwikkeld materiaal en initiatieven zoals verteltassen en projecten rond de jaarlijkse herdenking van het slavernijverleden. Naast het onderwerp slavernijverleden is ook aandacht voor positieve identiteitsontwikkeling door middel van gastlessen en een project 'helden'. Mogelijkheden om het aanbod te verbeteren ziet de school in het vergroten van kennis van en inzicht in kenmerken van de slavernij: het gebruik van mensen als grondstof voor de plantage-economie, de economische aspecten van slavernij en de relatie met het economische succes van Nederland. Ook het bieden van inzicht in persoonlijke verhalen van tot slaaf gemaakten en het tonen van de pijn die de slavernij heeft veroorzaakt maken deel uit van het vergroten van kennis over het slavernijverleden. Ook de Amsterdamse school ziet aanknopingspunten bij persoonsvorming voor het verbeteren van het onderwijsaanbod: leren denken vanuit eigen kracht, loskomen van de slachtofferrol, het bieden van handelingsperspectieven en het tonen van positieve rolmodellen: "Je kunt bereiken wat je wilt".

De geïnterviewden in de Amsterdamse school zijn ook van mening dat het curriculum versterkt moet worden. Daarbij is ook de relatie tussen verleden en heden van belang, inclusief begrippen als vrijheid, verbinding, racisme en discriminatie. De leraar geschiedenis geeft aan dat multiperspectiviteit van belang is om de gangbare eurocentrische kijk op het verleden te nuanceren. Waar het gaat om het slavernijverleden moet niet het dader – slachtoffer verhaal worden gebracht maar zou een universeel principe als vrijheid het onderwerp moeten zijn. Het is een menselijke eigenschap om een leven in vrijheid na te streven (één van de respondenten). Dat gegeven kan leerlingen helpen zich te verplaatsen in een ander en empathie te ontwikkelen. In lerarenopleidingen dient aandacht te zijn voor bewustwording van het eurocentrische perspectief dat vaak wordt gehanteerd.

Wetenschap

De geïnterviewde wetenschappers behouden een zekere kritische distantie tot het onderzoeksobject, alhoewel ze beiden een persoonlijke betrokkenheid bij het onderwerp hebben. Eén van de wetenschappers is gespecialiseerd in het omgaan met gevoelige onderwerpen en spanningen in een multiculturele klas, doet daarnaar onderzoek en geeft training en advies. De andere wetenschapper onderzoekt onder meer het slavernijverleden in Suriname, adviseert educatieve instellingen, ontwikkelt materiaal en geeft lezingen.

Interviews betrokkenen uit de wetenschap

Het onderwerp slavernijverleden is zeker in opkomst in de media en ook in de museale wereld. Volgens de geïnterviewde onderzoekers lijkt dit minder te gelden voor het onderwijs. Leraren geschiedenis lijken het onderwerp niet echt te omarmen. Dat geldt voor zowel voor de gevoelige onderwerpen zoals het slavernijverleden, het Midden-Oosten, de Holocaust en seksuele diversiteit, als voor het inspelen op de actualiteit in het algemeen.

Inmiddels ontstaat er wel enige maatschappelijke discussie over deze gevoelige onderwerpen en dat is een begin.

Het huidige aanbod, met name in de methodes, wordt gekenmerkt door afstandelijkheid en passiviteit. De expliciete rol van Nederland ontbreekt daarbij veelal en ook de relatie met racisme en de multiculturele samenleving ontbreekt.

De geïnterviewden zien wel dat er sprake is van een verbetering ten aanzien van het onderwijsaanbod: stereotypering en een geromantiseerde kijk op slavernij zijn verdwenen en methodes besteden er aandacht aan. In enkele gevallen is er ook aandacht voor sociale aspecten van slavernij en voor positieve rolmodellen zoals Anton de Kom. Een probleem is dat de kwaliteit van het aanbod en de invulling van de verplichting (kerndoelen, waaronder de canon) in het primair onderwijs afhankelijk is van de inzichten en competenties van leerkrachten van groep 7 en 8. In het voortgezet onderwijs behoort het slavernijverleden tot de verplichte examenstof voor het keuzevak geschiedenis in de tweede fase van het havo en vwo. Het feit dat geschiedenis in de bovenbouw slechts een keuzevak is, betekent dat het overgrote deel van de leerlingen in het vo, en dan met name in het vmbo, geen les krijgt over het slavernijverleden. Het integratiedebat in samenleving en politiek is sterk verhard en gepolariseerd. Sommige leraren gaan hierin mee en doen ongenueanceerde uitspraken. Dat helpt niet in het creëren van een veilig klimaat op school en in de klas. Ook een didactische aanpak als het voeren van een dialoog over gevoelige onderwerpen wordt hierdoor bemoeilijkt.

Suggesties vanuit de wetenschap

- De respondenten geven aan dat er meer discussie nodig is binnen het geschiedenisonderwijs over het omgaan met de actualiteit, met gevoelige thema's en met burgerschapsvorming. De ambitie van de geïnterviewde wetenschappers om handvatten te bieden om meer multiperspectiviteit in te brengen in het geschiedenisonderwijs sluit daarop aan. Er zijn meer toegankelijke (niet wetenschappelijke) publicaties nodig die ingaan op handel, trans-Atlantische slavernij, het leven (ook van kinderen) op de plantages, de rol van Nederland en semantische kwesties rondom deze onderwerpen. Onderwijs over het slavernijverleden moet ingaan op levensverhalen van mensen die ermee te maken hebben gehad. Literatuuronderwijs kan daarbij ook helpen. De geïnterviewde geeft aan dat het concept subjectificatie, zoals dat is uitgewerkt door de pedagoog Gert Biesta, gebruikt kan worden om de relatie met persoonsvorming te doordenken. Dat geldt zeker voor de doelgroep nazaten van tot slaaf gemaakten.
- Het slavernijverleden zou examenstof moeten zijn voor een bredere groep leerlingen, vinden de wetenschappers. Naast consequenties voor de inhoud van het vak geschiedenis, betreft dit ook de beperkte keuze van leerlingen voor en de niet-verplichte status van het vak.
- De kern van het onderwijsaanbod over de slavernij dient te gaan over de trans-Atlantische handel en de gevolgen toen en nu. Daarmee wordt eveneens een relatie mogelijk met burgerschapsvorming. Bijvoorbeeld door aandacht te hebben voor de gevolgen van het slavernijverleden voor de Nederlandse samenleving nu en voor de identiteitsontwikkeling van nazaten. Hierbij kan dan ook het perspectief van mensen- en kinderrechten worden betrokken
- Er is meer aandacht nodig voor een adequate didactisering met aansprekende werkvormen gericht op het vergroten van de bewustwording zodat leerlingen in staat worden gesteld zich een beeld te vormen van slavernij. Alleen nieuw lesmateriaal volstaat niet: juist het pedagogisch-didactisch handelingsrepertoire van leraren heeft versterking nodig.
- Omdat het slavernijverleden soms als ongemakkelijk wordt ervaren, ontwijken sommige leraren het onderwerp. Na- en bijscholing is nodig.
- Het aanbieden van educatie over het slavernijverleden door zowel het onderwijs als musea, moet context-specifiek worden uitgevoerd. Randstad en overige regio's vragen om een andere benadering.

- Een veilige school en klas zijn belangrijke voorwaarden om onderwijs aan te bieden over diversiteit in z'n algemeenheid en over het slavernijverleden in het bijzonder. Dit vraagt om constante aandacht.

Thema-expertise

Geïnterviewden gespecialiseerd in het thema slavernijverleden zijn gedreven en gericht op het agenderen van wat zij beschouwen als misstand of onrechtvaardigheid. Voor de geïnterviewden geldt een zekere mate van betrokkenheid bij het onderwerp vanuit de privé-situatie, algemene maatschappelijke betrokkenheid en professionele betrokkenheid. Een van de interviews is gehouden met een kunstenaar die betrokken is bij diverse initiatieven ter verbetering van de aandacht voor het slavernijverleden zoals *Nederland wordt beter*, *Wit aan zet*, *Kick out zwarte piet*. De genoemde organisaties zetten acties op touw, ontwikkelen materialen, organiseren bijeenkomsten voor docenten en verzorgen gastlessen. Hun doel daarbij is om bij te dragen aan een betere, inclusieve samenleving.

Interviews met thema-experts

Thema-experts vinden het onderwijsaanbod over het slavernijverleden erg beperkt en te globaal. Het wordt nu slechts aangestipt, maar het aanbod is zeer mager gezien de duur en omvang van de koloniale periode en de slavernij. Dit is mogelijk de reden waarom veel Nederlanders "...te gemakkelijk" lijken te doen over het slavernijverleden en ook over bijvoorbeeld het fenomeen zwarte piet. Volgens de respondenten is het mede een gevolg van onwetendheid dat Surinamers en Antillianen door sommigen als tweederangsburgers en immigranten beschouwd worden terwijl ze al honderden jaren deel uitmaken van het koninkrijk. In het huidige lesmateriaal over het slavernijverleden wordt Nederland op geen enkele manier verantwoordelijkheid gehouden voor de gebeurtenissen. Daardoor wordt het onderwerp ook gebagatelliseerd: "kijk liever vooruit, het speelt nu geen rol meer" is hiervoor een kenmerkende uitspraak. Ook de relatie met nazaten ontbreekt veelal. Er is bijvoorbeeld een gebrek aan inzicht in de herkomst van vele Surinaamse achternamen die terug te voeren zijn naar de slavernij. In de aandacht voor het slavernijverleden is sprake van een gebrek aan sensitiviteit en empathie. Het feit dat slavernij een 'human error' ofwel menselijke fout is krijgt geen aandacht.

Suggesties vanuit de thema-expertise

- Onderwijs is voor alle kinderen. Dat begint met het creëren van een veilig school- en klas-klimaat waarin aandacht en respect is voor alle kinderen, ook als zij bijvoorbeeld een nazaat van slaven zijn.
- Kennis, bewustwording, empathie zijn nodig. Het gaat niet om schuld maar om erkenning. Bij het aanbieden van het onderwerp slavernijverleden moet aandacht zijn voor drie hoofdpunten: 1) de periode vóór de slavernij, 2) tijdens en 3) na de slavernij. Bij het eerste hoofdpunt gaat het om het tonen van Afrikaanse culturen voordat de slavernij deze ontworptte. Mensen van Afrikaanse komaf hebben ook een ander verleden dan alleen een slavernijverleden. In de periode na de slavernij gaat het om het proces van afschaffing en de nazorg. Onderwijs is in dezen ook een vorm van nazorg.

- Er is aandacht nodig voor de kloof tussen wit en zwart in de samenleving. De geschiedenis houdt nu een deel van de Nederlandse bevolking gevangen. Ook is wit Nederland eigenaar van de slavernijgeschiedenis. We moeten werken aan een inclusieve samenleving die veilig is voor en een welkom biedt aan iedereen én waarin alle kinderen een toekomst hebben. Grote groepen Nederlanders, met name niet-witte, voelen zich geen onderdeel van de Nederlandse samenleving en willen zich ook niet voor die samenleving inzetten. Dit moet worden verbeterd.
- Het is van belang dat meer bronnen over het slavernijverleden ontsloten en toegankelijk gemaakt worden.
- Er is onderzoek nodig naar de effecten van bepaalde pedagogische en didactische aanpakken gericht op het vergroten van het inleven in de situatie van tot slaaf gemaakten en hun nazaten.
- Verder moeten we ons realiseren dat kinderen en jongeren niet alleen op school leren. Ze leren ook thuis, van anderen of via sociale media. Ze komen dus met voorkennis naar school. Als een leraar dan onderwijs aanbiedt dat daar niet op aansluit, raken leerlingen vervreemd van het onderwijs.

4. Het slavernijverleden in de museale context

In het kader van deze verkenning is gesproken met medewerkers van de educatieve diensten van het Rijksmuseum en het Nederlands Openlucht Museum. Ook is aan de geïnterviewden uit het onderwijs, de wetenschap en inhoudsdeskundigheid gevraagd wat zij vinden van de bijdrage van de museale wereld.

Opvattingen van respondenten uit de museale wereld

Musea hebben conform de Erfgoedwet o.a. de taak om hun collecties te ontsluiten en toegankelijk te maken voor uiteenlopende doelgroepen in de samenleving, met het doel te participeren in en een bijdrage te leveren aan het historisch bewustzijn. Het Nederlands Openlucht Museum is daarnaast meer specifiek gehouden aan de opdracht om de Canon van Nederland in beeld te brengen. Eén van de vensters uit de canon betreft het slavernijverleden. Het Rijksmuseum heeft een meer globale educatieve opdracht. Om het museum dichterbij de samenleving te brengen maakt het zijn collectie onder meer toegankelijk in de vorm van programma's voor primair en voortgezet onderwijs én voor speciaal onderwijs.

Kennis van de doelgroepen die het museum bezoeken is nodig om een aantrekkelijk, activerend programma aan te kunnen bieden in de vorm van een permanente expositie of een tijdelijke tentoonstelling. De doelgroepen die in het kader van deze verkenning richtinggevend zijn, zijn de leerlingen van primair en voortgezet onderwijs en de ontsluiting van de collecties dient aan te sluiten bij:

- de belevingswereld van kinderen en jongeren;
- de eisen die de overheid in globale termen stelt aan het onderwijs;
- de bereikbaarheid van de musea voor scholen (vervoer).

Belevingswereld

Beide musea stellen zich permanent de vraag wat de meest effectieve en attractieve wijze is waarop zij de doelgroep leerlingen po en vo kunnen bereiken. Laagdrempeligheid is een van de uitgangspunten bij deze opdracht. Leerlingen moeten geboeid blijven door het verhaal dat wordt verteld en uitgedaagd worden om nieuwe, aanvullende inzichten te ontwikkelen, ook door thema's te behandelen vanuit verschillende perspectieven. Dat vraagt om een goede begeleiding van programma's en rondleidingen en daarmee om een permanente professionalisering en maatschappelijke betrokkenheid van de medewerkers van de musea. Daarnaast moeten zij zich bewust zijn van de educatieve component van hun werk: bij het omzetten van feiten in betekenisvolle informatie die tot bewustwording leidt, is hun rol doorslaggevend.

De eisen van de overheid

De educatieve programma's zijn direct dan wel indirect gelinkt aan de kerndoelen voor primair onderwijs, speciaal onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het Nederlands Openlucht Museum is daar met de concretisering van de canon absoluut up-to-date. De rondleidingen die het Rijksmuseum verzorgt, geven per thema aan op welke kerndoelen de betreffende rondleiding aansluit.

De overheid stelt ook dat kinderen de kans moeten krijgen jaarlijks een museum te bezoeken. Daarbij doen zich twee knelpunten voor. Zowel het Nederland Openlucht Museum als het Rijksmuseum hebben een landelijke functie. Hun bezoekersaantallen stijgen en er is een maximum aan het aantal bezoekers dat gebruik kan maken van de mogelijkheid om de

collecties te bezichtigen. Ook de vervoerskosten die nodig zijn voor museumbezoek door groepen leerlingen, zijn een factor waar rekening mee moet worden gehouden. Om geschiedenisonderwijs in het algemeen te ondersteunen en dus de bereikbaarheid te vergroten en het aanbod te ontsluiten is de website www.entoen.nu, de website van de canon, in de ogen van de respondenten van grote waarde. Gebruikerscijfers tonen aan dat met name leerkrachten in het basisonderwijs van de website gebruik maken.

Het slavernijverleden

Er is in de optiek van de vertegenwoordigers van de musea voldoende aandacht voor het slavernijverleden als je kijkt naar het totaalbeeld van het museale aanbod. Tegelijkertijd stellen zij dat ze weinig zicht hebben op de wijze waarop en de mate waarin de thematiek van het slavernijverleden aan de orde komt in scholen en klassen. Borging in de kerndoelen zou afdoende moeten zijn omdat de thematiek van daaruit zijn weg vindt in de methodes.

Zij zien daarbij ook belemmeringen. Terughoudendheid om de materie rond het slavernijverleden te onderwijzen of te doceren is daarvan de grootste. Juist vanwege de gevoeligheid van de thematiek vraagt de behandeling van het slavernijverleden om een genuanceerde benadering. Componenten van een dergelijke genuanceerde benadering zijn:

- aandacht voor de vergroting van het empathisch vermogen van leerlingen;
- een vakoverstijgende benadering van het slavernijverleden door het betrekken van bijvoorbeeld de talen, literatuuronderwijs, ckv en filosofie.
- aandacht voor de professionalisering van studenten pabo in kwantiteit en in kwaliteit;
- samenwerking tussen musea en leerkrachten om het museale aanbod aantrekkelijk en betekenisvol te maken.

De respondenten stellen dat het een goede zaak is dat het slavernijverleden, een geschiedenis van 300 jaar, genuanceerd wordt gepresenteerd aan de samenleving. Deze nuance komt tot stand door samenwerking tussen de diverse actoren die het slavernijverleden hebben geagendeerd waaronder thema-experts, wetenschappers en conservatoren. Een genuanceerde benadering moet ertoe leiden dat het museumpubliek in zijn algemeenheid en leerlingen in het bijzonder zich bewust worden van de vooroordelen die er bestaan. Scholen kunnen op hun beurt het vertellen en daarbij basale uitgangspunten in onze samenleving betrekken, zoals gelijkwaardigheid en rechtsgelijkheid.

Opvattingen van respondenten van buiten de museale wereld

De opvattingen van de respondenten uit het onderwijs geven een uiteenlopend beeld. In Amsterdam is het algemene museale aanbod groot en de school maakt daar ook gebruik van in het kader van onderwijsdoelen voor kunst en culturele vorming. Voor het slavernijverleden echter is het aanbod erg versnipperd en incidenteel. Dit moet beter worden gecoördineerd en afgestemd. De vraag naar de rol van musea leeft minder in Haarlem, het aanbod is daar beperkt. De mbo-leraar geschiedenis ziet wel een positieve ontwikkeling bij enkele musea. De tentoonstelling *Goede hoop. Zuid-Afrika en Nederland vanaf 1600* in het Rijksmuseum is een goed voorbeeld, evenals initiatieven van het Amsterdam Museum, waaronder het organiseren van een educatienetwerk. Collecties zijn wel vrij statisch en moeilijk te veranderen. Daarom worden aanknopingspunten gezocht in bestaand tentoongesteld werk. Op die manier is het mogelijk aandacht te besteden aan het slavernijverleden in de vaste collectie. De meerwaarde en mogelijkheden van een permanente tentoonstelling over het slavernijverleden moeten nader worden verkend.

Volgens de respondenten uit de wetenschap wordt het museale aanbod gekenmerkt door een gebrek aan invoelendheid en door een beperkt en eenzijdig perspectief. Het inzetten van betrokkenen bij het slavernijverleden om hun verhaal te vertellen aan de hand van voorwerpen die musea in bezit hebben, kan daarin verandering brengen.

Museumbezoek kan werken als een 'onderdompeling' in het verhaal van het slavernijverleden. Losse, geïsoleerde activiteiten hebben weinig effect: museumbezoek moet worden ingebed in het curriculum, inclusief voor- en nabereiding. Daarbij is het nodig te beschikken over een permanent aanbod van programma's voor scholen, bijvoorbeeld in het Rijksmuseum of het Tropenmuseum.

De inhoudsexperts zien wel beweging in de museale sector. In ieder geval probeert men gevoeligheden in beschrijvingen te voorkomen en feiten toe te voegen aan beschrijvingen. Maar presentaties blijven erg afstandelijk en ontwijkend. Ook is de aandacht voor het slavernijverleden te incidenteel. Er zou naar gestreefd moeten worden om museumbezoek te integreren in lessenseries. Museumbezoek kan immers bijdragen aan een andere, meer kritische manier van kijken. Ook het verbinden van verleden en heden kan worden geïllustreerd in musea. Musea kunnen hier ook aan bijdragen door documentaires ontwikkelen. Het Rijksmuseum is hiervan een voorbeeld.

5. Aanbevelingen

Algemene aanbevelingen

1. **Faciliteer expertiseopbouw**

De acht interviews, bieden een inzicht in de heersende opvattingen over het slavernijverleden en de gevolgen daarvan. Ze wekken de indruk dat in Nederland onder onderzoekers, historici en museaconservatoren veel expertise aanwezig is op dit gebied. Het verdient aanbeveling om deze expertise nader te inventariseren en gericht te ontsluiten voor educatiedoeleinden.

2. **Neem een ankerpunt in het jaarrooster**

Een structureler aanbod van educatie over het slavernijverleden in onder meer het onderwijs en musea kan worden versterkt door aan te sluiten op een jaarlijks terugkerend moment. Dit kan zijn 1 juli wanneer zowel herdacht als gevierd wordt dat de slavernij is afgeschaft. Een ander moment is het recente initiatief tot de *Black Achievement Month* (oktober). Exposities, tentoonstellingen en uitvoeringen kunnen daarmee worden geconcentreerd/gecentraliseerd en scholen kunnen een vast moment meenemen in hun jaarplanning.

Aanbevelingen gericht op het onderwijs

1. **Investeer in didacticisering**

Het ontwikkelen van manieren om gevoelige onderwerpen in het onderwijs te behandelen en te kunnen omgaan met spanningen of extreme standpunten staat volop in de belangstelling. Leraren voelen zich niet altijd bekwaam om het gesprek over gevoelige onderwerpen adequaat te voeren. Soms ervaren zij een gebrek aan kennis en informatie, maar ook het ontbreken van een veilig en open klassenklimaat speelt daarbij een rol.

2. **Ontwikkel multiperspectiviteit**

In het geschiedenisonderwijs is draagvlak voor het inbrengen van meer multiperspectiviteit in het geschiedenisonderwijs, waarmee ook het eurocentrisch perspectief enigszins doorbroken wordt. Dat vraagt wel om het benutten van andere bronnen, waaronder bronnen van tot slaaf gemaakten of hun nazaten en die zijn doorgaans schaars. Dergelijke bronnen dienen duurzaam ontsloten te worden en te worden gedidactiseerd. Ook het benutten van levensverhalen van tot slaaf gemaakten of van nazaten van de slavernij biedt mogelijkheden.

3. **Verbeter de onderwijsinhoud**

Uit de interviews blijkt dat de onderwijsinhoud over het slavernijverleden kan worden verbeterd door de rol van Nederland bij de slavenhandel en het meedoen aan een op slavernij gebaseerde plantage-economie op te nemen. Het is van belang om nazaten van slaven ook als mensen te laten zien die om trachten te gaan met de hun aangedane situatie en als opstandelingen die het heft in eigen hand namen te laten zien en niet alleen als slachtoffers. Daarnaast kan worden getoond dat Afrika een rijke cultuurhistorie heeft die ernstig getekend is door slavernij en kolonisatie.

4. **Sluit aan op burgerschapsonderwijs en persoonsvorming**

Erken dat het slavernijverleden niet alleen een plek heeft in het geschiedeniscurriculum van het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld (basisonderwijs) of Mens en maatschappij (voortgezet onderwijs). Persoons- en burgerschapsvorming zijn twee algemene doelen van het onderwijs die in verschillende vakken en activiteiten van de school gerealiseerd moeten worden. Voor beide doelen geldt dat keuzes ten aanzien van deze aspecten tot het domein van de school behoren. In grote lijnen gaat het om het ontwikkelen van een eigen identiteit, inzicht in de eigen waarden en die van de samenleving, het verkennen en ontwikkelen van eigen kwaliteiten en interesses, het deelnemen aan de pluriforme samenlevingen en het respecteren van de democratische rechtsstaat. Het slavernijverleden sluit aan op beide onderwijsdoelen (burgerschap en persoonsvorming) en kan bijdragen aan de ambities die scholen op die gebieden hebben. Benoem daarbij basale waarden die ten grondslag liggen aan een slavenvrij heden.

5. **Participeer in Curriculum.nu**

In 2018 is een traject gaande waarin bouwstenen voor een toekomstig curriculum worden ontwikkeld. In dit traject worden de inhoud van onder meer de leergebieden Mens en maatschappij en Burgerschap herzien. Het traject bevat mogelijkheden voor individuen en organisaties om suggesties te doen. Maak daar gebruik van.

Aanbevelingen gericht op de museale context

1. **Realiseer een structureel museumaanbod**

Het huidige aanbod is incidenteel en versnipperd. Voor scholen is het lastig om daar excursies op te baseren. Het museumaanbod moet meer zijn dan een afstandelijke tentoonstelling maar ook ruimte bieden aan verhalen en ervaringen. Er kan hierbij een verbinding worden gelegd met de ambitie van de regering om alle schoolkinderen naar het museum te krijgen en dit ook te faciliteren. Daarbij moeten regionale mogelijkheden eveneens worden verkend.

2. **Intensiveer samenwerking en afstemming tussen de museale sector en partners in het onderwijs, wetenschap en thema-experts.**

Het systematisch delen van kennis en inzichten over het slavernijverleden leidt tot een kwaliteitsverbetering van het geschiedenisonderwijs. Alle partijen hebben daarbij hun eigen inbreng, afhankelijk van hun maatschappelijke opdracht en uiteenlopende deskundigheid, die wederzijds beïnvloedbaar zijn.

Bijlage 1 Interviewvragen

1. Wat is uw betrokkenheid bij het onderwerp?
[privé, maatschappelijke betrokkenheid, professioneel]
2. Wat is uw beeld bij het huidige aanbod in het onderwijs / musea
[waar is dit beeld op gebaseerd]?
3. Hoe waardeert u deze situatie?
[alleen negatief, of ook positief?]
4. Wat spreekt u aan in het huidige aanbod?
[Verschillen met het verleden?]
5. Welke verbeteruggesties heeft u t.a.v. de aandacht voor het slavernijverleden in het onderwijs?
[kwantiteit, inhoud, maar ook pedagogisch-didactische facetten, het wat en hoe]
6. Wat voor rol ziet u daarbij voor de museale sector?
[bijv. ontvangen leerlingen, ontsluiten bronnen, bijdragen aan lesmaterialen]
7. Welke belemmeringen ziet u bij de aandacht voor het slavernijverleden in het onderwijs?
[letten op context: Randstad – ja/nee, sector, niveau, achtergrond leerlingen]

Bijlage 2 Geïnterviewde personen

- Jerry Afriyie, Stichting Nederland wordt beter
- Annemies Broekgaarden, conservator Rijksmuseum
- Aspha Bijnaar, onderzoeker, trainer, ontwikkelaar
- Ton Gloudemans, directie basisschool De Kring Haarlem
- Cees Luckhart, Auteur, docent geschiedenis ROC Woerden
- Hester Radstake, onderwijskundig onderzoeker, nascholer
- Hubert Slings, Hoofd educatie, Openluchtmuseum Arnhem / Entoen.nu
- Lenny van Vliet, directeur van basisschool de Rozemarn, Amsterdam

Als landelijk kenniscentrum leerplanontwikkeling richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldsmaterialen, conferenties en rapporten.

Hoofdlocatie
Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Nevenlocatie
Aidareef 4
3561 GE Utrecht

Postadres
Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
E info@slo.nl
www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)